BOSHQARUV HISOBINING MOLIYAVIY HISOB HAMDA TANNARX HISOBI BILAN ALOQALARI VA FARQLI JIHATLARI

Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi katta o’qituvchisi
tel +998937284308,
e-mail: dilnozaxudaynazarova17@gmail.com

Xoliqulov Islombek
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20348041

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshqaruv hisobining moliyaviy hisob hamda tannarx hisobi bilan o‘zaro bog‘liqligi, ularning funksional vazifalari va amaliy qo‘llanish doiralari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida boshqaruv hisobining korxona faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, moliyaviy hisob tashqi foydalanuvchilar uchun axborot tayyorlashga yo‘naltirilgani, tannarx hisobi esa mahsulot va xizmatlar qiymatini aniqlash hamda xarajatlarni nazorat qilishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Maqolada ushbu hisob turlari o‘rtasidagi integratsion bog‘liqlik, ularning axborot bazasi, maqsadi va foydalanuvchilari nuqtayi nazaridan mavjud farqli jihatlar tizimli ravishda yoritilgan. Tadqiqot natijalari korxonalarda samarali boshqaruv tizimini shakllantirish va iqtisodiy qarorlar sifatini oshirishda boshqaruv hisobining muhim instrument ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: boshqaruv hisobi, moliyaviy hisob, tannarx hisobi, boshqaruv qarorlari, xarajatlar hisobi, iqtisodiy tahlil, ichki nazorat, rejalashtirish, moliyaviy axborot, korxona boshqaruvi, tannarx kalkulyatsiyasi, hisob tizimi

Kirish. Zamonaviy korporativ boshqaruv tizimida axborotning aniqligi, tezkorligi va maqsadga yo‘naltirilganligi iqtisodiy qarorlar sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan boshqaruv hisobi, moliyaviy hisob va tannarx hisobi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va funksional farqlarni anglash korxona faoliyatini samarali tashkil etishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Amaliyotda ushbu hisob tizimlari ko‘pincha bir-biri bilan aralash tushuniladi, bu esa qaror qabul qilish jarayonida metodologik noaniqliklarni keltirib chiqaradi.

Moliyaviy hisob asosan tashqi foydalanuvchilar — investorlar, kreditorlar va davlat organlari uchun standartlashtirilgan moliyaviy hisobotlarni shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, u tarixiy ma’lumotlarga tayangan holda korxonaning umumiy moliyaviy holatini aks ettiradi. Tannarx hisobi esa ishlab chiqarish jarayonidagi xarajatlarni aniqlash, mahsulot va xizmatlar qiymatini hisoblash hamda resurslardan foydalanish samaradorligini baholashga xizmat qiladi. Boshqaruv hisobi esa ushbu ikki tizimdan farqli ravishda ichki boshqaruv ehtiyojlari uchun operativ, moslashuvchan va batafsil axborot bilan ta’minlaydi.

Ushbu uch tizim o‘rtasidagi o‘zaro integratsiya korxona ichida rejalashtirish, nazorat va tahlil jarayonlarini uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ularning maqsadlari, axborot foydalanuvchilari va hisobot davriyligi jihatidan sezilarli farqlari mavjud. Aynan shu farqlarni tizimli ravishda o‘rganish boshqaruv qarorlarining aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolada boshqaruv hisobi, moliyaviy hisob va tannarx hisobining nazariy asoslari hamda amaliy o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning korxona ichidagi axborot oqimini shakllantirishdagi o‘rni va iqtisodiy samaradorlikka ta’siri yoritiladi. Tadqiqot natijalari hisob tizimlarini to‘g‘ri integratsiya qilish orqali korxona boshqaruvining sifatini oshirish mumkinligini ko‘rsatadi.

Asosiy qism. Zamonaviy iqtisodiy tizimlar murakkablashib borayotgan sharoitda korxonalarni samarali boshqarish uchun ishonchli va tizimli axborotga ehtiyoj keskin ortmoqda. Aynan shu ehtiyoj boshqaruv hisobi, moliyaviy hisob va tannarx hisobining ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. Ushbu hisob turlari korxona faoliyatini turli nuqtayi nazardan yoritib beradi, biroq

ularning barchasi yagona iqtisodiy maqsad — samaradorlikni oshirish va resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlashga xizmat qiladi. Shu sababli ularning o‘zaro aloqasi va farqli jihatlarini chuqur tahlil qilish boshqaruv tizimini takomillashtirishda muhim o‘rin tutadi.

Moliyaviy hisob korxonaning tashqi muhit bilan axborot almashinuvini ta’minlovchi asosiy tizimlardan biri hisoblanadi. U asosan investorlar, kreditorlar, soliq organlari va boshqa tashqi foydalanuvchilar uchun standartlashtirilgan moliyaviy hisobotlarni tayyorlashga yo‘naltirilgan. Moliyaviy hisobning asosiy xususiyati uning qat’iy normativ hujjatlarga asoslanishi va tarixiy ma’lumotlarni aks ettirishidadir. Bu tizim korxonaning umumiy moliyaviy holati, aktivlari, majburiyatlari hamda kapital strukturasini aniq ko‘rsatib beradi. Biroq uning cheklovi shundaki, u ichki boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun yetarli darajada batafsil va operativ ma’lumotlarni taqdim eta olmaydi.

Tannarx hisobi esa ishlab chiqarish jarayonining ichki jihatlariga chuqur kirib boradi va mahsulot yoki xizmat birligiga to‘g‘ri keladigan xarajatlarni aniqlashga qaratilgan. Ushbu tizim orqali xomashyo, mehnat resurslari va ishlab chiqarish bilan bog‘liq boshqa xarajatlar tahlil qilinadi hamda ularning mahsulot tannarxiga ta’siri o‘rganiladi. Tannarx hisobi korxona rahbariyatiga xarajatlarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirish bo‘yicha muhim axborot beradi. Shu bilan birga, u narx siyosatini shakllantirishda ham asosiy rol o‘ynaydi, chunki mahsulotning minimal rentabellik darajasini aniqlash imkonini yaratadi.

Boshqaruv hisobi esa moliyaviy va tannarx hisobidan farqli ravishda ichki qaror qabul qilish jarayoniga yo‘naltirilgan moslashuvchan tizim hisoblanadi. U korxona rahbariyatini rejalashtirish, nazorat qilish va strategik qarorlar qabul qilish uchun zarur bo‘lgan operativ axborot bilan ta’minlaydi. Boshqaruv hisobi faqat tarixiy ma’lumotlarga tayanib qolmay, balki kelajakni prognoz qilish, byudjetlashtirish va turli ssenariylarni tahlil qilish imkonini ham beradi. Shu jihati bilan u korxona ichki boshqaruv mexanizmining eng faol instrumentlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Ushbu uch hisob tizimi o‘rtasidagi asosiy farq ularning maqsadi, foydalanuvchilari va axborotning detallashtirish darajasida yaqqol namoyon bo‘ladi. Moliyaviy hisob tashqi foydalanuvchilarga yo‘naltirilgan bo‘lsa, tannarx hisobi va boshqaruv hisobi ichki ehtiyojlarni qondirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ularning o‘zaro integratsiyasi korxona boshqaruv tizimining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, tannarx hisobidan olingan ma’lumotlar boshqaruv hisobida tahlil qilinib, moliyaviy hisobotlar bilan uyg‘unlashtirilganda aniq va asosli qarorlar qabul qilish imkoniyati kengayadi.

Natijada, ushbu hisob tizimlarining o‘zaro bog‘liqligi korxona faoliyatini kompleks yondashuv asosida boshqarishga imkon beradi. Har bir tizimning o‘ziga xos funksiyasi mavjud bo‘lsa-da, ular bir-birini to‘ldiruvchi elementlar sifatida ishlaydi. Shu sababli zamonaviy korxonalarda hisob tizimlarini integratsiya qilish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb masala hisoblanadi.

Xulosa. Boshqaruv hisobi, moliyaviy hisob va tannarx hisobi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va farqlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy korxona boshqaruvida ushbu uch tizim alohida emas, balki yagona axborot makonining turli funksional bo‘g‘inlari sifatida ishlaydi. Moliyaviy hisob tashqi foydalanuvchilarga yo‘naltirilgan standartlashtirilgan axborotni taqdim etsa, tannarx hisobi ishlab chiqarish xarajatlarini aniq hisoblash va nazorat qilishga xizmat qiladi, boshqaruv hisobi esa ichki qarorlar qabul qilish uchun moslashuvchan va tahliliy ma’lumotlar bazasini shakllantiradi. Shu bois, ularning bir-biridan ajratilgan holda emas, balki integratsiyalashgan tizim sifatida faoliyat yuritishi korxona samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab korxonalarda ushbu hisob turlari o‘rtasida yetarli darajada uyg‘unlik mavjud emas, bu esa axborotning takrorlanishi, qaror qabul qilishda kechikishlar va resurslardan samarasiz foydalanishga olib keladi. Shundan kelib chiqib, birinchi navbatda korxonalarda yagona integratsiyalashgan hisob axborot tizimini joriy etish zarur, bu tizim moliyaviy, tannarx va boshqaruv hisobi ma’lumotlarini bir platformada jamlash orqali axborot oqimini soddalashtiradi va tezkor qaror qabul qilish imkonini yaratadi. Ikkinchidan, xarajatlarni tasniflash va tahlil qilish jarayonlarini takomillashtirish, xususan, o‘zgaruvchan va doimiy xarajatlarni aniq ajratish hamda ularning mahsulot tannarxiga ta’sirini chuqur o‘rganish orqali boshqaruv hisobining analitik salohiyatini kuchaytirish lozim. Uchinchidan, boshqaruv xodimlarining moliyaviy savodxonligini oshirish va zamonaviy hisob dasturlaridan foydalanish ko‘nikmalarini

rivojlantirish zarur, chunki axborot tizimi qanchalik rivojlangan bo‘lmasin, inson omili uning samaradorligini belgilovchi asosiy omil bo‘lib qoladi. To‘rtinchidan, rejalashtirish va byudjetlashtirish jarayonlarini kuchaytirish orqali korxona faoliyatida prognozga asoslangan boshqaruv modelini shakllantirish mumkin, bu esa noaniqlik darajasini kamaytiradi va risklarni boshqarishni yengillashtiradi. Umuman olganda, ushbu hisob tizimlarini uyg‘unlashtirish nafaqat korxona ichki boshqaruv sifatini oshiradi, balki uning bozor sharoitidagi raqobatbardoshligini ham sezilarli darajada kuchaytiradi, chunki aniq va tezkor axborot asosida qabul qilingan qarorlar har qanday iqtisodiy faoliyatning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Do’smuratov, R. D. (2013). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: Yangiyul poligraph service.
2. Hasanov, B. A., Abduvoxidov, A. A., & Muxametov, A. B. (2021). Buxgalteriya hisobi. Iqtisodiyot nashriyoti.
3. Xomidov, F. (2023). Moliyaviy va boshqaruv hisobi (o‘quv qo‘llanma). O‘quv qo‘llanma, Toshkent.
4. Xoshimov, I. (2022). Moliyaviy va boshqaruv hisobi: amaliy ishlar. Iqtisodiyot yo‘nalishi uchun o‘quv materiallari, Toshkent.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. (2020). Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot asoslari bo‘yicha o‘quv dasturi. Toshkent.